

L'enunciat designa la “massa blanca i mantegosa que resulta de la coagulació de la part caseosa de la llet” (DIEC); per a coagular-la s'usen diverses expressions: *enflorar* 4, “se pren” 14, “llet preonada” 17, “s’ha empreonat” 26, “matona la llet” 58, “s’anae matonant” 90, “perquè es prengue” 111, “s’ha brossat la llet, s’ha agrumollat” 113, “llet presa, fa brosses” 119, “llet cogulada” 120, “s’ha quallat” 156, 188, “la llet s’atorrocava una mica” 89; “el quall que coagula es diu *col* 142 (o *coll* 149, 152)”, *qua*[χ]o 89, *flor* 4 (pron. [flu]); *herbacol* 58, 67, 93, 114, 123; *herba colera* 146-148, 151; *herba de quitxofer* 81 (< *carxofer*), *herba de formatjar* 84; es pot fer amb un *ull* o una *rameta* de figuera 184, 185.

Mató (s. xv) sembla un der. de *mata* ‘cosa o massa compacta’ (veg. *mató de brossat* ‘pilot de brossat’), evolució semàntica del llat. tardà *MATTA* ‘estora’ → ‘clapa de plantes’; var. *mató de tovalló* 62, potser per la seva qualitat; *m*[e]tó 117, 118, 121, 126, 127 (var. *m*[e]tó de la llet 120), a causa de l’oscil·lació de la vocal pretònica [a] ~ [e] (com *m*[a]nobre > dial. *m*[e]nobre, *r*[a]mulla > *r*[e]mulla; cf. Veny, 2007 c). *Recuit* (s. xvi) deriva de *RECŌCTU*, part. de *RECOQUĒRE* ‘tornat a coure, ben cuit’ (recordem la definició de *mató* de Labèrnia, 1839: “coagulació de la llet, ques fa coentla y separant lo xerigot, mediant la herbacol”); var. *recui* 32, *recuita* 83-85, f., potser per el·lipsi de *llet recuita* (cf. més avall *llet brossada/llet quallada*). *Brossat* (s. xiii en R. Martí; des del s. xv), der. de *brossa* (d’origen incert, probablement preromà < **BRO*[C]CIA, cèltic *VROICO-* ‘bruc’), dit així “per les partícules sòlides (comparades a brosses) que es van formant sobre la llet quan es pren, anomenades *brosselles*” (DECat) (cf. oc. *brossa* ‘llet quallada’); var. *llet brossada* 2, 5, 8, 11, 13, 14. Doc.: “recuyt o broçat”, O. Pou, 1575, que ajunta el mot gironí (*recuit*) amb el que aleshores es devia dir en val. (o en algunes poblacions val. si jutgem per la notícia que dona Sanelo, 1802: “*Brosàt* [brullo]. En el requezon [sic] en Ontiniente, Xixona”).

Brull (s. xiv) podria ser un deverbal de *brollar/brullar* ‘sortir de terra, creixent, les plantes o l’aigua’ (s. xiii-xiv), en cat. ant. *brull*, a comparar amb l’oc. *bruelh* i el fr. ant. *breuil*, que procedirien del llat. vg. gàl·lic *BRŌGĪLOS* ‘clos poblat de plantes’, després aplicat a líquids, amb el sentit de ‘formar borbolls l’aigua’ a causa d’una interferència amb *bombolla*, *bullir* (DECat); var. *brullo* 125, 134, 138, 160-162, 164-166, 168-173, 175, 176, 178, amb una -o que s’explicaria com a der. verbal o per aragonesisme (veg. Martines, 1999: 258-263); doc.: *brullo* a Ros, 1771; Escrig, 1851; Pla, 1880; *brull*, Orellana, 1802; Sanelo, 1802. *Grull* 159, com el gascó *grulh*, seria resultat d’una equivalència acústica B = G (cf. Veny, 1989 a).

Quall (s. xiv) prové del llat. *COAGULUM* ‘substància presa’, ben documentat en val. (O. Pou, 1575; Ros, 1770; Mayans, 1787; Sanelo, 1802; Escrig, 1851; Pla, 1880; Martí Gadea, 1915). Var.: *llet quallada* 184 o, simplement, *quallada* 184; *llet callada* 5, 13, per influència oc. on *qua-* > *ca-* (*callar* ‘coagular’); *collada* 136-138, 142, 144, 149-152, reducció de *llet collada* 182, 185, per monoftongació de *qua-* > *co-* (a través de *quo-*), com en *coll* 149, 152 < *quall*; *colada* (s. xv) 91, 133, 140, 141, 145-148 és un der. de *colar* (< *COA*[G]ULARE, a través de **coaular*, cf. oc. *caular*; O. Pou, 1575: “quallada o colada”), present en el der. *herbacol* i *herba colera* (cf. més amunt); *llet qua*[χ]*ada* 87 és pres del cast.

Requesson 93, 94, 100, 125, 130, 131, 134, 136, 137, 187 és un manlleu al cast. *requesón* (s. xv), catalanitzat en *requessó*; *quessons* 122 és un dim. del cast. *queso* (cf. semblantment *formatget*).

Són mots més locals *llet enflorada* 4, perquè s’hi posa la *flor* (pron. [flu]) “com una carxofa” per a quallar la llet; *formatget* 127 (*fromatxet* 2, amb metàtesi), *formatjó* 1, dim. de *formatge* 8 (< [CASEUS] *FORMATICUS*), a més de *formatge fresc* 6, 14; *colistre* 9 és una var. de *colostre* ‘calostre, primera llet de les parteres’ (< *COLOSTRUM*), pres de l’oc. *caulistre*; *natilla* ‘crema’ 177, pres del cast. (veg. ALDC, VI, mapa 1395); *garramix* 16, absent del DCVB i del DECAt, és d’origen desconegut.

A propòsit dels noms més freqüents, cal dir que els inf. han fet precisions que cal tenir en compte: s’insisteix que el *mató* és el mateix que el *brossat* 12 o que el *recuit* 43; *mató de brossat* és un “pilot de brossat dins el colador” 70; el *brossat* és “llet que s’ha tornat dolenta” 4 o que és el “formatge petit de cabra” 15; el *mató* és “una mica groc, petit i a dalt feia com una gafa”, mentre que el *brossat* és “blanc i ho posaven a escórrer amb un drap” 19; el *brossat*, enfront del *mató*, és “granellut, que s’obté fent bullir l’aigua que surt del formatge” 40; *maton* 100, “quan la llet es fa dolenta i no es menja”, enfront de *requesson*; el *mató* “es fa de llet sola” i el *brossat*, “del xerigot del formatge” 103; el *brullo* és “el que sobra quan es fa el formatge” 125 i és “més simple que el formatge” 134; el *brossat* es fa “del suc del formatge” 133 i la *colada*, “directament de la llet” 133; el *brossat* es fa “amb llet de vaca que acaba de parir, i no és bona per a menjar” 143.

Les àrees lèxiques més importants són: *mató* i *recuit* del cat. central i eiv.; *brossat*, que enllaça el mall. i men. amb el nord-occ. i el ross.; *brull* i *quall*, del val., que també havien conegut *brossat*; *requessó*, d’una franja ponentina, extensió de l’arag.

Són mots normatius *mató*, *recuit*, des del DOrt, 1917; *brull*, des del DIEC₁, 1995.